

SAKSA IMPERIALISTIDE JA BALTI MÕISNIKE KOLONISAATORLIKEST PLAANIDEST EESTIS 1918-ndal AASTAL

A. TRAAAT,

juriiidiliste teaduste kandidaat

Oma lühikese tegevusaja vältel suutsid Nõukogude võimuorganid Eestis 1917.—1918. a. ellu viia rea revolutsioonilise tähtsusega muudatusi (seisuste kaotamine, kodanluse võimuorganite laialisaatmine, mõisate ülevõtmine jne.): Raevunud mõisnikud, keda need hoobid väga valusalt tabasid, astusid balti-saksa ja osalt ka eesti kodanlaste toetusel salaühendusesse Saksa väejuhatusega Saaremaal, paludes okupeerida ka Eesti mandriosa ning hävitada nõukogude võim. Kasutades seda, et Trotski reetliku tegevuse tagajärjel katkesid Brest-Litovski rahuläbirääkimised, alustasidki Saksa väed 18. veebruaril 1918 üldpealetungi kogu rindel Balti merest kuni Musta mereni. Hoolimata tööliste-punakaartlaste vastupanust okupeerisid nad juba veebruari lõpupoolel Eesti mandriosa ja likvideerisid siin ajutiselt nõukogude võimu.¹

Koostöös kohalike mõisnikega ja osa eesti kodanluse heakskiitmisel kehtestasid Saksa sõjaväevõimud juba maa okupeerimise käigus karmi terrorirežiimi. Tartus lasti esimestel päevadel maha ligi 150 inimest, Võrus poodi maakonnanõukogu esimees koos mitme kaaslasega. Terrorilaine nõukogude inimeste vastu veeres üle kogu maa. Tallinna lähedal Pääskülas ja Naissaarel asutati vangilaagrid. Kõigest sellest hoolimata alustas töörahvas võitlust nõukogude korra taaskehtestamise eest.²

Kõrgemat võimu Eestis asus teostama Saksa sõjaväeline valitsus. Kohalikeks võimumeesteks nimetati samuti saksa sõjaväelased, kelle abilisteks (nn. beiraatideks) värvati ka eesti kodanlasi.

Majanduse alal alustati avalikku röövpoliitikat, rekvireerides sõjaväele või vedades Saksamaale kõike, mis kuidagi võimalik. Sel eesmärgil asutati Tallinnas nn. RoHa (die Rohstoff- und Handelsabteilung), millel olid agenduurid Tartus, Narvas, Pärnus ja Viljandis. RoHa teostas suureviisilist süstemaatilist röövpoliitikat ja spekulatsiooni metsanduse ning toiduainete alal. Teine taoline asutus — Eestimaa Varustuskeskus (Estländische Landes-Versorgungs-Zentrale) — oli maskeeritud ettevõtte Saksamaa varustamiseks.³ Maa majandusliku laastamise ulatusest annab teatava ettekujutuse fakt, et 7 kuu vältel (1. märtsist kuni 1. oktoobrini 1918) rekvireeriti Põhja-Eestist ainuüksi liha 168 270 puuda. Sellest kogusest olevat läinud

¹ Uksikasjalikumalt vt. J. Saart, Eesti bolševikud Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul. Tallinn 1956, lk. 203—232.

² Vt. Ü. Taigro, Eesti töörahva võitlus nõukogude korra taaskehtestamise eest 1918. a. saksa okupatsiooni ajal. „Looming“ 1957, nr. 1, lk. 107—118.

³ H. Kruus, Saksa okupatsioon Eestis. Tartu MCMXX, lk. 89—98.

sõjaväele 128 164 puuda, linna- ja maaelanikele aga ainult 40 106 puuda.⁴ Kehvikute majapidamistele mõjusid rekvisitsioonid otse hävitavalt. Näiteks on ühelt 1,5-tiinulise põllumaaga ja 9-liikmelise perega majapidamiselt nõutud rukkeid 12, otri 3, kaeru (mida maapuudusel üldse poldud külvatud) 6 ja kartuleid 200 puuda.⁵ Kõike seda tehti eesmärgil, et suurmaapidajatele jätta rohkem vilja müügiks palju kõrgemate vabaturuhindadega. „Popsikoha pidaja ostku mõisast rukkid ja odre 100 rbl. puud ja viigu nad saksa varustusametile, kes talle 10 rbl. puudast maksab! See on nii pöörane, et kivid peavad kisendama! ... Maarahva keskel valitseb laialt arvamine, et praegune vilja nõudmine mõisnikkude salavigur on (sest et toitusametites ju mõisnikud tegevuses on), millega vaesemaid inimesi tahetakse pöidla alla suruda.”⁶ Nii on sunnitud kirjutama isegi kodanlik ajaleht!

Tööstuse alal toimus järsk tagasimine. Paljud ettevõtted lõpetasid tegevuse, säilivates aga pikendati tööpäeva 14—15 tunnini. Tööstuse langust ja töötatööliste arvu kasvu näitab kõige eredamini tõsiasi, et endise 40—50 tuhande vabrikutöölise asemel oli 1918. a. novembris, s. o. okupatsiooni lõpul, Tallinnas ja selle piirkonnas vaevalt 4—5 tuhat töölisi.⁷

Ühiskondlik-poliitilises elus, hariduse ja kultuuri alal asuti kohe ajama avalikku saksastamispoliitikat. Eesti seltside tegevus ja ajalehtede ilmumine pandi seisma,⁸ range sõjaväeline tsensuur surus maha iga vabama mõtteavalduse trükisõnas, koosolekud keelati. Juba tsaarivõimu poolt kaotatud mõisapolitsei taastati, kohtusüsteemi täiendati politsei- ja sõjakohututega, kus kaebaluseid järjekindlalt mõnitati ja nende kohta langetati täiesti meelevaldseid otsuseid. Kohtusüsteem reorganiseeriti Preisi eeskujul, eestikeelne õpetamine koolides keelati, mis isegi baltisakslaste hulgas, kes kartsid vahakordade liigset teravnemist eestlastega, kutsus esile meelepaha.⁹

Juba needki faktid (hertsogiriigi loomist, kolonisatsiooni ja teisi plaane talurahva ikestamiseks käsitleme allpool) lükkavad täielikult ümber Claus Grimm'i väited, nagu oleks sel ajal siin „raskestikannatanud, tuhandest haavast verdjooksev maa pikkamööda jälle kosuma hakanud”, „üksikutel aladel imetletavat tõusu näidanud” ja majanduse ning kultuuri alal „uus elu” ärganud.¹⁰

*

Saksa okupatsioon Eestis 1918. a. vajab kindlasti edasist põhjalikumat ja üksikasjalikumat uurimist. Seda ülesannet raskendab aga tunduvalt asjaolu, et vastavaid arhiivmaterjale on juba omal ajal rohkesti hävitatud. Näiteks saatis Liivimaa provintsiaalvalitsus 16. novembril 1918 laiali salajase ringkirja, milles kästi kõigi allasutuste kogu dokumentatsioon hoolstasti läbi vaadata, kõik poliitiliselt või ajalooliselt tähtsamad materjalid Saksamaale kaasa võtta, baltisakslasi ja nende käsilasi paljastavad materjalid aga lihtsalt hävitada. Selle salajase ringkirja nõudmised täideti suure hoolega. Nõukogude vägede lähenemisel hävitasid okupandid ja mõisnikud 1918. a. detsembris Tallinnas 1917.—1918. aastasse kuuluvad neid kompro-

⁴ „Päevaleht”, 15. nov. 1918.

⁵ „Päevaleht”, 13. nov. 1918.

⁶ Sealsamas.

⁷ V. Kingissepp, Iseseisvuse ikke all. „Kellele iseseisvus, kellele ike.” Tallinn 1946, lk. 67.

⁸ Hiljem said mõned okupantidega kokkuleplusele asunud ajalehed ilmunisloa (Tartus „Postimees” ja „Maaliit”, Tallinnas „Tallinna Teataja”).

⁹ E. v. Dellingshausen, Im Dienste der Heimat. Stuttgart 1930, lk. 278. Hiljem lubati siiski ajutiselt eestikeelset õpetamist.

¹⁰ C. Grimm, Jahre deutscher Entscheidung im Baltikum 1918/1919. [Essen] 1939, lk. 60.

miteerivad dokumendid.¹¹ Seepärast märgib H. Kruus täie õigusega, et ühegi ajajärgu kohta eesti ajaloos pole nii ruttu ja nii rohkel arvul materjale hävitatud kui 1918. a. okupatsiooni kohta.¹²

Käesoleva artikli ülesandeks ongi tutvustada mõningaid senises kirjan-duses täiesti tundmatuid materjale Eesti NSV Riiklikust Ajaloo Keskarhiivist Tartus ja Läti NSV Riiklikust Keskarhiivist Riias. Need on huvitavad esmajoones majandus- ja sotsiaalpoliitilistest seisukohtadest: nad paljas-tavad saksa imperialistide-šovinistide kavatsusi Baltimaade suhtes üldse, samal ajal aga ka siinse mõisnikkonna püüdeid otsida liitu hallparunitega selleks, et ülejäänud talurahvas uuesti alistada oma poolfeodaalsele vöi-mule.

Saksa imperialistide plaanid Baltimaade suhtes

Baltisakslaste poliitilise kontakti algmed Saksamaaga ulatuvad tagasi XIX sajandi 60—70-ndatesse aastatesse. Eesti ja läti rahvuslik liikumine, kokkupõrked slavofiilidega (Schirren ja Samarini!), Saksamaa võidud Prantsusmaa üle 1870—1871 ja Saksa ühtse rahvusriigi rajamine — kõik see õhutas baltlasteski saksa natsionalismi ja suunas sotsiaalse ohu momentidel nende pilgud abiotsivalt Läände. Ent kuni Saksamaa poliitikud ei tahtnud asuda vaenujalale tsaari-Venemaaga, ei võinud nad hakata toe-tama baltisakslaste taotlusi isegi 80—90-ndate aastate venestamisreformide ajal. Sel ajal Saksamaale väljarännanud baltisakslased asutasid seal oma „Baltlaste Ühenduse”, mis püüdis igapidi toetada eriti alates 1907. a. Balti-mail tekkima hakanud baltlaste natsionalistlike ühinguid. „Baltlaste Ühen-dus” oli seejuures tihedas koostöös pangermanistidega („Der Aldeutsche Verband”), kelle peaülesanneteks oli saksa šovinismi propageerimine ja kõigi välismaail elavate saksa rahvusgruppide Saksamaaga liitumisele kihutamine ning selle liitumise soodustamine. Kui esimese imperialistliku maa-ilmasõja puhkedes tsarism asus baltisakslaste õigusi ja tegevusvabadusf kärpima, algas pärast Kuramaa vallutamist Saksa vägede poolt juulis 1915 baltisakslaste sihikindel tegevus Baltimaade ühendamiseks Saksamaaga. 1917. a. sügisel paluski 14 sakslasest ja 6 lätlasest koosnev „Landesrat” saksa keisrit võtta Kuramaa „igaveseks ajaks” oma kaitse alla. Kuramaast kavatseti luua Saksamaaga personaalunioonis olev riik, mille hertsogiks pidi saama saksa keiser. „Kuramaa hertsogiriik” plaanitseti kui tulevase Baltimaade (end. Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kubermangude) ühtse hertsogi-riigi „loomulik alus”.¹³

Pärast Põhja-Läti ja Eesti okupeerimist 1918. a. veebruaris hakati ka siin otsekohe Kuramaa eeskujul toimima. Nõndanimetatud „maakogud” (Landesversammlungen) Tallinnas ja Riias 9.—10. aprillil 1918 ning „ühendatud Landesrat” Riias olid balti-saksa mõisnike, pastorite ja kodan-laste organid, kuhu silmapetteks värvati ka mõningaid talupoegi ja eesti ning läti kodanlikke intelligente. Nende „organite” poolt vastuvõetud „otsustes” paluti Saksa keisrit Liivi- ja Eestimaad püsivalt oma kaitse all hoida ja avaldati soovi, et Liivi-, Eesti- ja Kuramaast, nende juurde kuuluvaist saartest ning Riia linnast moodustataks monarhistlik-konstitut-siooniline riik, mille eesotsas seisaks Preisi kuningas ning mis personaal-

¹¹ E. v. Dellingshausen, Im Dienste der Heimat, lk. 3. — Juba 1917. a. detsembris korjati Tallinnas allkirju palvekirjale, milles Saksa vägesid kutsuti okupee-rima Eesti mandriosa. Ule 100 lehe paks palvekiri, millele oli antud mitu tuhat allkirja, hävitati Dellingshauseni nõudmisel. (Sealsamas, lk. 239.)

¹² H. Kruus, Saksa okupatsioon Eestis. Tartu MCMXX, lk. 5.

¹³ B. Sielmann, Das Ringen um das Baltikum 1918/19. „Jomsburg” 1941, H. 3/4, lk. 393.

uniooni kaudu liidetaks Saksamaaga. Nädalapäevad hiljem (21. aprillil) andis vastav „deputatsioon” need otsused ametlikult üle riigikantsler Hertlingile, kes sel puhul kinnitas, et otsused vaadatakse heatahtlikult läbi ja seejärel teatatakse landesraadile keisri lõppotsus.¹⁴

Vaevalt oli niiviisi „Balti hertsogiriigi” rajamine käiku lastud, kui juba käsile võeti selle „riigi” täieliku m a j a n d u s l i k u s s i s s e l ü l i t a m i s e j a a l i s t a m i s e p l a a n .

Nimelt oli saksa šovinistide ja imperialistide peameeste poolt mõni aeg tagasi Berliinis asutatud eriline piiratud vastutusega majandusselts „Ostland” (neudeutsche Wirtschaftsgesellschaft m. b. H.). Seltsi põhiülesandeks oli Venemaa küljest ärakistavate osade majanduslik alistamine saksa kapitalile. 28. märtsi 1918. a. maapäeval otsustas Eestimaa rüütelkond astuda selle seltsi liikmeks panusega 3000—5000 marka.¹⁵

23. aprillil 1918, kaks päeva pärast „Balti delegatsiooni” vastuvõttu Hertlingi poolt, korraldas „Ostland” suure konverentsi idas vallutatud maade Saksamaaga majandusliku liitmise küsimustes. Konverentsist võttis osa krediidiühistute, hoiukassade, tulekindlustuskassade jne. esindajaid üle kogu Saksamaa; kohal olid ka okupeeritud ida-alade riigikomissar krahv Keyserlingk, keiserliku peakorteri, suure kindralstaabi, Preisi finantsministri, „Ülem-Ida Valitsuse”, Kuramaa sõjaväelise valitsuse ja „Riia kubermangu” esindajad ning „Balti delegatsiooni” liikmed von Brevern, von Rehekampff, von Bulmerincq ja Dehio — üldse kokku 82 isikut.¹⁶

Konverentsi juhataja von Winterfeld märkis juba oma avasõnas, et just krediitide võimaldamisega Saksamaalt „luuakse Baltimaade ja Saksamaa vahel ferment, millest tugevam ei ole üldse mõeldav”¹⁷. „Ostlandi” asjaajaja dr. Ramin rääkis vallutatud „uudismaa” (Neuland) finantspoliitika põhialustest ja andis ülevaate „Ostlandi” krediidivärbamise senisest käigust. Ta lähtus faktist, et Baltimaad on sõja tagajärjel väga kannatanud ja ei ole maksuvõimelised, vaid vajavad suurt majanduslikku abi eriti krediitide näol rahandusorganisatsioonidelt. Mida rohkem saksa kapitali Baltimaale minevat, seda parem. Seejuures tulevat püstitada ainult üksainus tingimus: Baltimaad peab saksa omaks saama, mis peab olema kirjutatud suurte tähtedega igale sinna minevale kapitalipanusele.¹⁸ „Meie vaatleme seda kui oma ülesannet, et neid niite, mis balti rahvamajandust tulevikus meie Saksa riigiga peavad ühendama, nii tugevasti sõlmida, et nende katkirebimine ei oleks enam võimalik... Me suudame [Balti]maid saksastada ainult siis, kui me kõik [tema] majanduslikud suhted seostame Saksamaa vastavate majanduslike suhetega.”¹⁹

Neid „Ostlandi” asjaajaja mõtteid toetasid täielikult Kuramaa „maavolinik” paruü R a h d e n ja Ülem-Ida Valitsuse siseasjade osakonna ülem von G a y l . Viimane rõhutas, et Baltimaade ainuke tulevikuväljavaade seisneb tihedas liitumises Saksamaaga. „Olud” ei olevat kahjuks võimaldanud riiklikult ja poliitiliselt liituda nii tihedalt, nagu paljud olevat soovinud. Ent olevat mõeldamatu, et Baltimaad vähemalt majanduslikus mõttes pole Saksamaa koostisosad.²⁰

Konverentsil esinesid ettekannetega ka paar baltlast — advokaat Adal-

¹⁴ H. v. Pistohlkors, Livlands Kampf um Deutschtum und Kultur. Berlin 1918, lk. 145—146.

¹⁵ E. v. Dellingshausen, main. teos, lk. 327.

¹⁶ ENSV RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 1350, l-d 3—4.

¹⁷ Sealsamas, l. 5.

¹⁸ Sealsamas, l. 10.

¹⁹ Sealsamas.

²⁰ Sealsamas, l. 12.

bert Volck Tartust ja parun Hahn Kuramaalt, esimene reaali-, teine riikliku krediidi küsimuses. Hahni kontseptsiooni järgi pidavat Baltimaad olema Saksamaale ühelt poolt toiduainete tootjateks, teiselt poolt aga tööstuskaupade turuks. Ida-Preisi kultuuritaseme saavutamise puhul võivad Baltimaad aastas eksportida 1 miljon tündrit teravilja, 120 000 veist, 100 000 hobust, 800 000 siga ja umbes 36 miljonit liitrit piiritust.²¹

Krahv Keyserlingk rõhutas, et riigiõiguslikud sidemed moodustavad isendast ainult raami, milles peab toimuma Baltimaade tihe seostumine Saksamaaga. Nende seoste hulgas asetask ta esikohale ja rõhutas erilise jõuga majanduslike suhete tähtsust, millede abil Saksamaa ja Baltimaad „peavad üksteisega seostuma kõige tihedamal viisil”.²²

Krediidiküsimuste arutamise lõpul teatas Ramin, et rida hoiukassasid on juba lubanud anda Baltimaale umbes 55 miljonit marka krediiti; kui aga õnnestub ka ülejäänud säästukassadelt saada 1% nende hoiuste üldsummast, tõuseks krediit umbes 250 miljonile margale. Peale selle olevat „Ostlandi” krediidihankeid lubanud toetada veel rida teisi organisatsioone (eriti kindlustusseltsid).²³

Lõpuks esitas Ramin „raha-andvatele korporatsioonidele” ettepaneku korraldada Baltimaale ühine informatsioonireis. Von Gayl toetas seda mõtet, kuid soovitas ka Leeduga tutvuda, sest „Baltikumi tihe liitmine on meil võimalik ainult siis, kui meil on kindlalt pihus Leedumaa”.²⁴

Esitatud materjalid paljastavad väga ilmekalt saksa imperialistide püüdlusi Baltikumi suhtes. Võime üldistavalt väita, et vormilist puudujääki Baltimaade otsesel liitmisel Saksa riigi koosseisu püüti seda visamini kompenseerida Eesti ja Läti ala majandusliku alistamisega. „Ostlandi” plaanide elluviimisel oleks Baltikum muutunud võlasõltumuses siplevaks Saksa kolooniaks, saksa kapitali igakülgseks ekspuaterimisobjektiks, toor-, peamiselt toiduainete tootjaks ja tööstuskaupade turuks Saksamaale.

Meil on olemas dokument selle kohta, et balti-saksa mõisnikud tunnustasid neid plaane ametlikult. Nimelt aprilli lõpul või mai algul 1918 avaldasid siinsete rüütelkondade ametlikud esindajad (neist Ed. von Dellingshausen oli „Balti delegatsiooni” juht ja H. von Stryk selle tähtsaim liige) koos dr. Raminiga teadaande, et „Ostland” on volitatud kaitsma Liivi-, Eesti- ja Kuramaa majanduslikke huve Saksamaal. Samas dokumendis määrati ka nende kubermangude esindajad „Ostlandi” juurde: Eestimaalt (Tallinnast) parun Caesar Schilling, Kuramaalt (Jelgavast-Miitavist) parun Arved Hahn ja Liivimaalt (Tartust) advokaat Adalbert Volck.²⁵

Balti-saksa mõisnikud sotsiaalse tugibaasi otsingul

Siinsed mõisnikud mõistsid, et Baltimaade tihe seostamine Saksa riigiga pole võimalik nende kas või mõningalgi määral saksastamiseta. Kõige ilmsel ja radikaalsem tee selleks oli muidugi maa üha ulatuslikum asustamine saksa talupoegadega, mida juba osaliselt oli üritatud Kuramaal (von Broedrichite „Kuramaa maaselts”). Ent see vahend kutsus esile mitte

²¹ ENSV RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 1350, l. 16. — U. Taigro eespool mainitud artiklis on lk-l 112 toodud arvudes (arvatavasti peamiselt trükivigade tõttu) ebatäpsusi. Need andmed esitas A. Volck viimasel suuremal propagandaõhtul Berliinis 28. juunil 1918, s. o. Hahnist kaks kuud hiljem. Ekslikud on artiklis andmed ka veiste arvu (12 000) ja piirituse hulga (3,6 milj. l) kohta. (Vt. A. Volck, Völkisches Erleben und Wollen. Lübeck [1924], lk. 215–220.) Preisi tünder (Tonne) on umbes 2 Riia vakka.

²² ENSV RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 1350, l. 17.

²³ Sealsamas, l. 18.

²⁴ Sealsamas, l. 19.

²⁵ Sealsamas, l. 1.

ainult kogu läti ja eesti rahva otsustava vastupanu, vaid arglikku kriitikat isegi ajalehtedes, mis muidu pooldasid saksa okupante ja okupatsiooni. Nii näiteks kirjutas üks okupantide käsilasleht, kommenteerides sotsiaaldemokraat Ernst Heilmanni soovi, mis nägi ette Baltimaade Saksa riigiga „täiesti ühtesulamise”, et „suureviisiline koloniseerimine jäetagu arvest välja. Sellest ei tule midagi, kui õiguslikult aluselt lahkuda ei taheta. Ja seda ei tehta ometi.”²⁶ Vähemalt kahe miljoni saksa kolonisti sissetoomise kavatsus ehmatas mitte ainult laiu talurahvahulki, vaid peletas sellest plaanist eemale ka kõige truualamlikumaid okupantide käsilasi — hallparuneid —, kes hakkasid kartma, et ka neilt võetakse edaspidi ära maid saksa kolonistidele.

Teiselt poolt oli 1905.—1907. a. revolutsioon andnud balti mõisnikele valusa õppetunni, mida nüüd Veebruarirevolutsioon, eriti aga Oktoobrirevolutsioon omalt poolt aina kinnitasid. See oli sotsiaalse tugibaasi puudumine eesti ja läti rahva laialdastes hulkades; senised kogemused olid balti mõisnikke veennud, et neid rahvaid on võimatu oma tahte alla painutada ilma välisabita ja sellekohaste institutsioonideta. Kuramaa koloniseerimiskatse ärahirmutav toime ja maaomandi suurenev üleminek talupoegade kätte viisid mõned mõisnikud mõttele teostada maa germaniseerimist nüüd palju maskeeritumal viisil ja koos oma poliitilise jalgealuse kindlustamisega.

Niisuguseks kokkuleppepoliitikaks pakkus omaltki poolt võimalusi 12. mail 1918 Tartus toimunud hallparunite erakonna „Maaliidu” kongress. „Maaliit” otsustas okupatsioonivõimudega (ja arusaadavalt ka mõisnikega) koostööle asuda „vastastikuse usalduse” ja „mõlemapoolsete kasude kaitsmise” pinnal. „Mõlemapoolsete kasude kooskõla! See on see pind, millel „vastastikune usaldus” ja kaasatöötamine võivad õitseda — okupatsioonivõimude ja parunite vahel ühelt ja hallparunite vahel teiselt poolt.”²⁷

„Maaliidu” otsus oli mõisnikele soovitud konkreetseks lähtealuseks oma-poolsete kavade tegemiseks pakutud „koostöö” vormistamise suunas.

Tartus asunud Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Seltsi president (Kuremaa, Imukvere ja Põlgaste mõisa omanik) maanõunik Erich von Oettingen esitaski oma märgukirjas 23. mail 1918 Saksa 8. armee kindralstaabi ülemale taotluse, sisse seada „põllumajanduslike tootjate”, s. o. mõisnike ja maad valdavate talupoegade ühised sundühingud (Zwangsgemeinschaften).

Oettingeni märgukiri, millest on säilinud ärakiri Liivimaa maanõunike kolleegiumile²⁸, väärrib mitmeti lähemat vaatlemist. Märgukirjas lähtutakse põhimõttest, et tuleb mitte ainult taastada vana kord, vaid leida ka majanduslikul alal rahvuslike ja poliitiliste vastuolude sobing ning ühendada riikisäilitavad elemendid ühisele tööle kogu maa heaoluks.²⁹ Märgukirja sisuks ongi ettepanekud selle eesmärgi kiireimaks saavutamiseks. Kuna maa olevat ülekaalukalt põllumajandusliku iseloomuga ja taluomanikud koos rüütlimõisaomanikega peamised maksumaksjad, siis etendavat taluomanikud tulevases maavalitsemises tähtsat osa „mittesaksa elementide” hulgas. Seepärast „tuleb panna erilist rõhku sellele, et maa saksalikule tulevikule (für eine deutsche Zukunft) ja koostööle kohalike saksa ringkondadega võidetakse selle maadomava talurahvakihhi poolehoid. Seda [taluomanike] klassi on vaja lahutada [tema] senistest juhtidest, kes nõndanimetatud „intelligentsist” põlvnedes said võita mõjuvõimu ainult rah-

²⁶ „Tallinna Päevaleht”, 20. juunil 1918.

²⁷ V. Kingissepp, Kellele iseseisvus, kellele ike. Tallinn 1946, lk. 36.

²⁸ Latvias PSR Centralais Valsts Archivs (= Läti NSV Riiklik Keskariiv, edaspidi lühendatult: LPSR CVA), f. 214, nim. 1, s.-ü. 940, l-d 7—16.

²⁹ LPSR CVA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 940, l. 7.

vuslike ja sotsiaalsete kirgede esilekutsumise kaudu, juhtida teda (s. o. maad omavat talurahvakihti — autor) tagasi tema pärisele, majanduslikule huvidealale ning kõiki demagoogilisi elemente kõrvaldades lasta praktilisest tegevusest ühisel majanduslikul tööpõllul välja kasvada uutelt juhtidel”.³⁰

Selle plaani mõjusaks elluviimiseks olevat aga vaja hoolikalt ette valmistada pinda. Esimese „absoluutse” eeltingimusena tulevat taastada kord, õigus ja julgeolek, et kaitsta isikut ja tema omandit. Küllaldane kaitse seisvat aga ainult „tuntud pahastimõtlevate, revolutsioonis kompromiteeritud isikute kõrvaldamises”. Valdadel pidavat säilima vana õigus välja heita ja pagendada omi kuritegelikke liikmeid, kes seejärel tuleksid „otsekohe kahjutuks teha”.³¹

Teiseks nõuab Oettingen, et väljaantud määrused ka tegelikult ellu viidaks. Polevat küllaldane, et keelatud relvade hoidmise eest ähvardatakse raskete karistustega; and vaja need relvad tegelikult ära võtta ja süüdlasi karistada. Samuti tulevat jalgrattasõidu-keeld maal rangelt ellu viia, sest „kordarmastavate elanike silmis ei kahjusta miski lugupidamist saksa administratsiooni vastu rohkem kui tõsiasi, et iga päev nähakse aktiivseid noori inimesi jalgrattal ühest kogukonnast teise sõitmas” (!!).³² Kõigi taoliste eeskirjade elluviimiseks tuleks võimalikult kiiresti luua ameti-eestseisjatele (Amtsvorsteher) ja maakonnapealikele alluv maapolitseivägi, mida juhiks saksa vahtmeistrid ja sandarmid.

Kolmandaks soovitatakse märgukirjas toiduainete rekvireerimist sõjaväele teostada tagasihoidlikumalt, sest „lehmade ja noorloomade äravõtmine, pealegi veel võrreldes tavalise turuhinnaga ühe neljandiku eest, kibestab põllumeest äärmuseni”.³³

Neljandaks tuleks organiseerida kunstväetiste, põllutööriistade ja tarbeesemete (raua, naelte, traadi, köite, söe, petrooleumi, naha, vankrimäärde) hankimist. Eriti vajatavat kaalium- ja lämmastikhappeväetist, et kultuursoode suured alad võiksid anda rohkem heina sõjaväele. Talupoeg-põllumees tundvat raske ebaõiglusena tema produktide äravõtmist madalate normeeritud hindade eest, samal ajal kui ta peab saapapaari eest maksma 200—300 rubla ja vankrimääre on palju kallim kui või. „Kui põllumehele vähemalt väljavaade avataks, et ta lähemas tulevikus oma majapidamisega edasi jõuab, kui temalt saaks võtta kartuse, et ta ikka rohkem ja rohkem vajub kuristikku, millest ei ole enam väljapääsu, siis oleks võidetud tema poolehoid saksalikule tulevikule.”³⁴

Viidandaks olevat valuutapuudusest ja finantsilistest raskustest ülesamine väga kaalukas vahend rahva poolehoiu võitmiseks. „... Saksa riigi väljaastumine Venemaa vastu rublavääringus arvestatavate varanduslike väärtuste eest võidaks kogu elanikkonna poolehoiu sellisel määral, mida pole võimalik saavutada ühegi teise vahendiga!”³⁵

Niisiis, lähtudes okupatsioonivõimude ja balti mõisnike kaugeleulatuvatest poliitilistest plaanitsustest ning kartes rahva kättemaksu ja ülestõusu, nõuab Oettingen oma märgukirjas ühelt poolt okupatsioonirežiimi muutmist veelgi karmimaks, teiselt poolt aga taotleb ta selsamal eesmärgil, eriti aga hallparunite sakslaste poole võitmise ja mõisnike endigi huvides, mõningaid majanduslikke soodustusi.

³⁰ LPSR CVA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 940, l. 8.

³¹ Sealsamas, l. 9.

³² Sealsamas, l. 10.

³³ Sealsamas, l-d 10—11.

³⁴ Sealsamas, l. 12.

³⁵ Sealsamas. — Ilmselt on siin mõeldud eeskätt tsaarirubla-vääringus hoiuste tasumise taotlemist Vene NFSV-lt.

Märgukirja teine osa on täielikult pühendatud põllumajanduslike sundühingute asutamise küsimustele. „Maa poliitilise tuleviku kindlustamiseks saksa vaimus” tulevat alustada mõisnike ja talupoegade tihedat koostööd, mis peab toimuma riigisaksa ohvitseride osavõtul ja juhtimisel. Olemasolevad „beiraadid” kubermangu- ja kreisivalitsuste juures ei suutvat selles suhtes rahuldada, „kuna alati püsib oht, et läti ja eesti esindajad elanikkonnas jäävad mõjuta või kaotavad oma mõju”. Nende asemele olevat vaja kasvatada uusi juhte, et viimaste kaudu „tõelist mõju avaldada laialdas-tele ringkondadele”.³⁶

Sel eesmärgil tulevat igas administratiivüksuses luua „põllumajanduslike tootjate” esindus. Olemasolevatele eesti ja läti põllumajandusühistuile olevat tegevusvabaduse andmine tarbetu ja võivat halba vilja kanda, avades ka võimaluse vanade „intelligentsi” hulgast pärinevate juhtide aktiveerumiseks. Põllumajandusühistute asemel pidavat ameti-eestseisjad moodustama mõisnikest ja talupoegadest grupid, millede ülesandeks oleks „tootva elanikkonna” majanduslike huvide esindamine. „Ameti-eestseisjal, kellele alluks kaks või kolm kihelkonda, oleks võimalus avaldada kaugeleulatuvat mõju”; ühine tegevus majandusalal looks „sideme ametlike esindajate ja elanikkonna vahel, kusjuures juba ette oleks välditud iga demagogia ja rahvuslik ässitus”.³⁷

Sundühingud tulevat luua rüütlimõisate ja valdade pariteetse esinduse printsiibil. See toimuks nii, et ameti-eestseisja kutsub igas ringkonnas (Ortsbezirk, endises vallas) taluvaldajad kokku ja laseb neil enda juuresolekul ühe esindaja valida; rüütlimõisa omanik määrab omapoolse esindaja ise. Koos riigimõisate valitsuse esindajatega moodustaksid need esindajad ameti-eestseisjate juures umbes 45-liikmelise kogu, kes tarbekorral võiks moodustada ka komisjone või sektsioone. Nende kogude esindajatest moodustatakse maakonnapealiku (Kreishauptmann) juures kõrgema astme kogud, mille riigisakslasest või „kohalikust elanikust” sekretär või asjaajaja oleks maakonna majandusala tegelikuks organisaatoriks. Maakonnakogudest kogu maad (s. o. kubermangu — autor) hõlmava institutsiooni loomise otsustamine võib jääda tulevikuülesandeks. Sundühingute tegevuses on väga tähtis kasutada ringkonna- ja majandusohvitseride kaastööd, kuna ainult nemad olevat võimelised selgitama üleskerkivaid küsimusi. Kogu sundühingute organisatsioon pidavat olema säärane, et ta saaks olla tüveks igasugustele ühistutele (hoiu- ja laenukassad, hanke-, tarbimis- ja põllumajanduslikud ühistud).³⁸

Märgukirja lõpus rõhutatakse, et Liivimaa Üldkasulik ja Ökonoomiline Selts on „arvamusel, et majanduslikul alal võiks lubada elanikkonnale kompensatsiooni kitsenduste eest poliitilisel alal, ja et huvide ühtsust majanduslikul alal peaks ära kasutatama selleks, et hiljem saavutada tulemusi poliitilisel alal”.³⁹

Nagu näeme, oli Oettingeni taotluste tuumaks revolutsionääride hävitamine, oma konkurentide — eesti ja läti kodanluse juhtide kõrvaletõrjumine, eriti aga mõisnikele sotsiaalse tugibaasi loomine jõukama talurahva sunniviisilise värbamise teel põllumajanduslike sundühingute kaudu n. ö. „alluvaks liitlaseks”.

³⁶ LPSR CVA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 940, l-d 12—13.

³⁷ Sealsamas, l-d 13—14.

³⁸ Sealsamas, l-d 14—15.

³⁹ Sealsamas, l. 16.

Saksa imperialistide nõuanded Baltimaade germaniseerimiseks ja eesti ning läti talurahva alistamiseks mõisnikele

Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Seltsi presidendi E. v. Oettingeni märgukirjas sõnastatud mõisnike taotlused leidsid innukat toetust Saksa maalt saabunud mitmesugustelt „ekskursantidelt”, nende hulgas ka juba mainitud „Ostlandi” seltsi tegelastelt. Juulis-augustis 1918 Saksamaalt Baltimail käinud „ekskursioonidest” on kahtlemata kõige tähtsamad saksa põllumajandustegelaste külaskäik ja „Ostlandi” 2. informatsioonireis.

Saksa põllumajandustegelaste delegatsioon esindas mitut Saksa põllumajanduskoda ja nende ühist keskorganit — Saksa Põllumajandusnõukogu (Deutscher Landwirtschafts-Rat).⁴⁰ Delegatsioon viibis juulikuu keskpaiku Tartus, kust sooritati ekskursion aurikul „Graf Kirchbach” Mäksa ja Kastre mõisasse. Riigisakslasi saatsid ekskursionil Liivimaa rüütelkonna tegelased maanõunik parun Stackelberg, ajaloolane A. von Tobien, von Vegesack ning üks sõjaväelane.⁴¹

Delegaadid koostasid oma muljete põhjal salajase märgukirja, millest Ökonoomilise Seltsi dokumentide hulgas on säilinud kaks peaaegu identset sisukokkuvõtet.⁴² Neist saame teatud ülevaate märgukirja originaali seisukohtadest, mida kokkuvõtte tegija (arvatavasti G. v. Stryk — autor) pidas siinsete sakslaste seisukohast kõige olulisemateks.

Eelkõige soovitatakse põllumajanduse elustamiseks alustada jälle piirituse tootmist ja veelgi rohkem rõhku panna loomakasvatusele. Märgitakse siinse põllumajanduse ekstensiivsust, maailmasõja kahjustusi ja suurte soo- ning heinamaa-alade ülesharimise vajadust. Nii rahvuslike kui ka sotsiaalsete vastuolude tasandamise võimalusi tulevat otsida majanduslikul alal. Kohalike rahvaste germaniseerimine tekitab seda vähem raskusi, mida energilisemalt ja kiiremini ta toimub. Germaniseerimist tulevat alustada maalt, s. o. esijoones saksastada talurahvas ja alles selle järel linnaelanikud. Riikliku kuuluvuse küsimuse lahendamine olevat väga kiire; kui Baltimaade Preisi provintiks muutmine peaks osutama võimatuks, tuleks moodustada Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kubermangust iseseisev, Preisiga personaalunioonis olev hertsogiriik.⁴³ Igal juhul aga tulevat selle uue provintsi või riigiga liita ka teatud alad Leedumaast, et saada maad kaudu otseühendus Ida-Preisiga. Idas tuleks tervikuna oma võimu alla võtta Peipsi ja Pihkva järv, et melioratsiooni otstarbel alandada nende vee-pinda ja intensiivistada kalakasvatust.⁴⁴

Suurt tähelepanu pööratakse märgukirjas kolonisatsiooni küsimustele. Baltimaade senist liiga hõredat asustust arvestades kiidetakse heaks siinsete maapäevade otsused anda $\frac{1}{3}$ iga rüütlimõisa pindalast saksa kolonistide asundamiseks. Eriti tähtis olevat kolonistideks võtta sõjas vigastatud ohvitserid, kes kohapeal organiseeriks sõjaväelaste ühingud (Kriegervereine), koondaksid neisse noormehi ja oleksid üldse absoluutselt usaldusväärseks saksa rahvuslikuks elemendiks. Ühenduses sellega tulevat siia

⁴⁰ Delegatsiooni liikmed olid: 1) Saksa Põllumajandusnõukogu 1. asepresident ja Baieri Põllumajandusnõukogu 1. president vabahärra von Cetto-Reichertshausen; 2) Saksa Põllumajandusnõukogu 2. asepresident, tõeline salanõunik dr. Mehnert; 3) Ida-Preisi provintsi Põllumajanduskoja esimees rüütlimõisaomanik dr. Brandes; 4) Westfaali provintsi Põllumajanduskoja esimees, maanõunik vabahärra von Ledebour; 5) Saksa Põllumajandusnõukogu pea-asjaajaja prof. dr. Dade; 6) vabahärra von Wangenheim. — Vt. ENSV RAKA, f. 1185, nim. 1, s. ü. 1341, l. 6.

⁴¹ Sealsamas.

⁴² Sealsamas, l-d 1—5 ja 9—14.

⁴³ Sealsamas, l. 1.

⁴⁴ Sealsamas, l-d 2—3.

tuua ka saksa haritud seisustest naisi, kellest pidavat saada siinsete laiade naistehulkade loomulikud juhtijad. „Esmajärgulise tähtsusega” olevat ka Venemaal laialipaisatult elava umbes 2 miljoni sakslase kas või osalinegi asundamine Baltimaile. „Saksa rahvuskaslaste asundamine Baltikumi oleks möödapäasematult hädavajalik majanduslike, militaarsete ja rahvuslike huvide seisukohalt.”⁴⁵ Edasi olevat enesestmõistetav riigisaksa talupoegade ja käsitööliste asundamine Baltikumi. „Saksa elementi Balti provintssides tuleb tugevdada kõigest jõust. Praeguse ülemkihi kõrvale peab arenema nii ruttu kui võimalik lai saksa kesk- ja alamkiht.”⁴⁶ Kolonistidele antavate maatükkide suuruseks nähakse ette 20—100 ha; algul kavatakse need anda rendile (nagu A. Tobien soovitas — autor), hiljem aga võimaldada järeelmaksuga väljaost, kusjuures hektari ostuhind oleks ca 200 marka ja esialgne sissemaks 20—400 marka. Peale mõisnike poolt lubatud mõisamaade loodetakse sel eesmärgil ka taluomanikke maast lahti kangutada. Nimelt olevat lätlastel kalduvus omi maid kergesti ära müüa; eesti talupojad aga laskvat ennast kergemini saksastada (eindeutschen) ja nende maaomandist väljatõrjumine võivat vaevalt küsimusse tulla.⁴⁷

Üsna ulatuslikult on refereeritud saksa põllumajandustegelaste märgukirja seda osa, mis käsitleb põllumajanduslike organisatsioonide küsimust. Märgitakse, et praegu (1918. a.) on igal rahvusel (s. o. sakslastel, eestlastel ja lätlastel) omaette põllumajanduslikud organisatsioonid, millel pole kas üldse või on väga vähe ühendust ning kokkupuutumisi. Osalt olevat need lätlaste ja eestlaste organisatsioonid saksavaenulike tegelaste juhtimisel. Maa saksastamine ja sisselülitamine Saksamaa majandussüsteemi olevat märgukirja koostajate arvates „kõige kindlamiini ja kiiremini saavutatav põllumajandusliku organisatsiooni teel”.⁴⁸ Seejärel nähakse olemasoleva organisatsioonide eraldatuse kõrvaldamises lähema aja üht kõige pakilisemat ja põhilisemat ülesannet. Lootus ja veendumus majanduslikult edasi jõuda ning majanduslikke eeliseid saada kihutavat iseenesest eestlased ja lätlased sakslastega koostööle ning ühistesse organisatsioonidesse.

Märgukiri soovitavat kolme põllumajanduskoja asutamist (s. t. igas senises kubermangus üks — autor), kusjuures eeskujuks oleks Preisi Põllumajanduskoda. Kohe aga märkitakse, et siinsete põllumajanduskodade valimine peab „enesestmõistetavalt” teisiti toimuma kui Preisimaal — pikemat aega umbes nii, nagu toimus „landesraatide” valimine. Tulevat hoolitseda selle eest, et saksa suurmaaomanikud saaksid põllumajanduskodades otsustava ülekaalu ja et „mittesaksa grupid” ei moodustaks enamust. Töölise kaasatõmbamine põllumajanduskodadesse olevat praegusel ajal võimatu. Siiski tulevat kodade organiseerimisel silmas pidada ka seda, et tulevikus põllutöölise vastuvõtmisel ei tekiks raskusi.⁴⁹

Olemasolevad põllumajanduslikud organisatsioonid tulevat allutada põllumajanduskodadele, nagu see toimunud mitmel pool Saksamaal. Ainuüksi põllumajanduskojad pidavat olema nendeks organisatsioonideks, mis annavad oma liikmetele ja üldse kogu põllumajandusele erilisi soodustusi (näit. väetiste, masinate ja seemnete hankimisel ning põllumajanduskoolide asutamisel ja ülalpidamisel). Uute põllumajandusühistute asutamisel tulevat silmas pidada, et neil kodadega ei tekiks mingeid hõõrumisi võimu

⁴⁵ ENSV RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 1341, l. 3.

⁴⁶ Sealsamas, l. 4.

⁴⁷ Sealsamas. — Märgukirja tekstis on 20—400 järel ilmselt ekslikult *rbl*.

⁴⁸ Sealsamas.

⁴⁹ Sealsamas, l. 4.

pärast. Selleks olevat kõige kohasem seada põllumajanduskoja tegelased ühtlasi ka ühistute juhtide kohale.

Balti põllumajanduskogud kavatseti allutada Saksa Põllumajandusnõukogule, kes siis „saksa põllumajanduse seadusliku esindusena saaks võimaluste piires toetada ja soodustada balti põllumajanduse soove ning nõudeid”. Kuid ka siin tulevat silmas pidada, „et Saksa Põllumajandusnõukokku kuuluvast balti põllumajanduse esialgses esinduses ei surutaks sakslasi vähemusse”.⁵⁰ Märjukirja lõpul osutatavat veel kord Baltimaade Preisimaaga viivitamatu liitumise vajadusele.⁵¹

Seega avalduvad saksa põllumajandustegelaste kõnesolevas märjukirjas Baltimaade ja siinsete rahvaste edasise saatuse küsimuses samad põhisuhted, mis sakslaste hulgas olid käibel juba laiaulatuslikult: s. o. alistada eestlased, lätlased, leedulased majanduslikult ja sotsiaalselt uuesti mõisnikele ning nad saksastada, maa asustada sakslastega ja teha temast impeeriumi eelpost idas ning platsdarm edasiseks itatungiks. Mõistagi, et nende seisukohtade lõplikul väljakujunemisel etendasid tähtsat osa just siinsete mõisnike omapoolsed „selgitused ja ettepanekud”. Teiselt poolt on aga ilmne, et kõnesolevalgi märjukirjal oli omakorda tagasimõju balti mõisnikele, julgustades neid saksa imperialistide-šovinistide igakülgse toetusega Balti rahvaste orjastamisel ja nende sulatamisel saksa kolonistide kesk- ja alamkihi hulka. Saksa põllumajandustegelased kinnitasid ja kiitsid täielikult heaks Ökonoomilise Seltsi 23. mai märjukirjas avaldatud mõtte sellest, et Baltikumis kavatsetavate põllumajanduskodade peamine eesmärk on poliitiline — jõukama talurahva isoleerimine tema senistest, sakslastele vastuvõetamatust kodanlikest juhtidest, selle kihi kaasatõmbamine „alluva liitlasena”, kehv- ja maata talurahva poliitiline õigusetus ning karmid repressioonid revolutsionääride vastu.

Põllumajandustegelaste „ekskursioonile” järgnes augustikuu algul „Ostlandi” 2. informatsioonireis, millest osavõtjate hulgas olid juba eespool mainitud von Winterfeld ja dr. Ramin. „Ostlandi” peamehed viibisid Tartus 2.—5. augustini. Nagu nähtub 8. armee ülemjuhatause staabis koostatud vastuvõtukava ära kirjust,⁵² esinesid neile siin ettekangetega 3. augustil A. von Tobien Liivimaa talude ja Lichinger metsade kohta, 4. augustil rittmeister Braun Liivi- ja Eestimaa halduse ning maanõunik von Roth Liivimaa kindlustusasjanduse arengu üle. Peale selle toimusid lõunasöögid Rothi korteris (Tähtvere t. 3) ja Mäksal H. von Esseni juures, pärastlõunatee Raadil ning vastuvõtt armeestaabi ülema major Franz'i poolt.

Liivimaa Põllumajanduskoja asutamiskatse

Kuigi pole otseseid andmeid selle kohta, millest „Ostlandi” tegelastega kokku puutudes räägiti, lubavad ettekannete teemad siiski arvata, et ühe keskse küsimusena oli kõne all põllumajanduskoja asutamine. Sellele osutab ka tõsiasi, et 5. augustil, s. o. samal päeval, kui „Ostlandi” tegelased hommikupoolel olid lahkunud Tartust Tallinna suunas, Ökonoomilises Seltsis toimunud koosolekul arutati elavalt ja põhjalikult põllumajanduskoja struktuuri küsimust.⁵³

Sellest nõupidamisest võtsid osa: Ökonoomilise Seltsi president maanõunik E. von Oettingen juhatajana, viitsepresidendid maanõunikud

⁵⁰ ENSV RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 1341, l. 5.

⁵¹ Sealsamas, l. 14.

⁵² Sealsamas, s.-ü. 1350, l. 24.

⁵³ Sealsamas, s.-ü. 1016, l-d 149—151: Beratung am 5. August 1918 (protokoll).

parun Victor Stackelberg (Kärde mõisa omanik) ja Voldemar von Roth (Tilsi mõisa omanik), korralline liige, resideeriv maanõunik Arved von Oettingen⁵⁴ (Luu ja Kaarepere mõisa omanik), kassadeputaat Ferdinand von Liphart (Torma, Tõikvere ja Kõnnu mõisa omanik), rüütelkonna sekretärid F. von Samson ja Alexander von Tobien, rüütelkonna laeaur R. von Hirschheydt, Ökonoomilise Seltsi katsejaama juhataja K. Sponholz ja alatine sekretär Gustav von Stryk.

President teatas, et Eesti- ja Liivimaale on reserveeritud 5000 tonni kaalisoola ja 10 000 tonni kainiiti. Koosolijad arvasid, et kunstväetise vastuvõtmine ja väljajaotamine peaks olema põllumajanduslike sundorganisatsioonide ülesanne. Asuti arutama küsimust, missugune peaks olema see organisatsioon, kes võiks üldhvides enesele võtta nii selle kui ka rea teisi eelseisvaid „puhtpõllumajandusliku iseloomuga” ülesandeid. Selle arutluse aluseks võeti Ökonoomilise Seltsi poolt juba maikuus kõrgemale poole esitatud märgukirjas⁵⁵ fikseeritud mõte, et kõik iseseisvad põllumehed tuleb territoriaalsel printsiibil koondada sundühingutesse. Nüüd arendati seda mõtet laiemalt edasi järgmistel printsiipidel.⁵⁶

Iseseisvateks põllumeesteks tunnistatakse ainult need, kellel „kas omand- või rentvaldusena on vähemalt üks põllumajanduslik maatükk (Landgut), mis pole väiksem Liivimaa talu senisest minimaalsuurusest”. Järelikult oleks põllumajanduskoja liikmeskonda sunduslikult kuulunud kõigi Liivimaa mõisate ja nende talude omanikud või rentnikud, millede suuruseks oli vähemalt $\frac{1}{8}$ adramaad ehk 10 taalrimaad, mis Tobieni arvates võrdub umbes 20 tiinule ehk 21,8 hektarile.⁵⁷ Küsimuse sotsiaalmajanduslik tuum seisnes aga selles, et liikmeskonna niisuguse määratlemisega taheti hallparunid ja keskmikud teravalt eraldada kehvikute ning maata talupoegade laiadest hulkadest, tõmmates taluperemehed samaaegselt koostööle mõisnikega. Nii pidi Liivimaa Põllumajanduskojast kujunema umbes 700 mõisniku ja umbkaudu 25 000 taluperemehe koostööorganisatsioon, sild sajandeid kestnud majanduslike, rahvuslike, sotsiaalsete ja juriidiliste vastuolude ületamiseks ning — nagu varsti näeme — vahend sellesama jõukamast talurahvast liitlase alistamiseks mõisnikele.

Nõupidamisel esines mõningal määral erinevaid arvamusi mõisnike ja taluperemeeste esindajate konstitueerimise küsimuses. Nagu selgub protokollil mustandist, pidid nii mõisnikud kui peremehed valima oma esindajad eraldi valimiskuuriates.⁵⁸ Seda ilmselt tsaristliku riigiduuma eeskujust lähtuvate esindajate komplekteerimismoodust on Ökonoomilise Seltsi juhtivad tegelased pidanud veel liiga liberaalseks, sest kuidas muidu seletada fakti, et sama istungi protokollil ametlikus tekstis, mis leidub seltsi protokolliraamatus, on see koht redigeeritud veel võrratult reaktioonilisemaks. Protokollil ametliku teksti järgi toimub sundühingu ametiisikute koosseisu komplekteerimine niiviisi, et iga rüütlimõis ja iga vana mõisavalla peremeestekogu (Wirtsversammlung) saadab sinna kumbki ühe esindaja.⁵⁹

Erinevus protokollil mustandi ja ametliku teksti vahel on väga sügav ja printsiipaalne. Mustandi versioon lähtus veel hiljuti eksisteerinud tsaari-

⁵⁴ Omaaegse sillakohtunikuna oli sama mõisnik A. Dido (Tiido) pagendamise põhjuseks, 1905.—1906. aastal juhtis ta karistussalka ja 1917.—1918. aastal kutsus Saksa vägesid okupeerima Liivimaad. (Vt. M. Martna, Estland, die Esten und die estnische Frage. Olten [1919], lk. 26—27.)

⁵⁵ Eespool käsitletud Ökonoomilise Seltsi 23. mai 1918. a. märgukiri 8. armee ülemjuhatusesele.

⁵⁶ ENSV RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 1016, l. 149.

⁵⁷ A. von Tobien, Die livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus, II Bd. Berlin 1930, lk. 58.

⁵⁸ ENSV RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 1349, l. 2.

⁵⁹ Sealsamas, s.-ü. 1016, l. 149.

aegsest olukorrast, ametliku teksti oma aga pöördus tagasi möödunud sajandisse. Ametliku versiooni kohaselt oleks kõik senised vallad, mis peamiselt XIX sajandi 90-ndail aastail olid moodustatud mitme mõisavalla liitmise teel, tulnud jälle jagada vanadeks mõisavaldadeks, nagu nad eksisteerisid juba XIX sajandi algusest peale. Vana mõisavald oli olnud algul pärisoriste, hiljem aga formaalselt vabade talupoegade seisuslik-klassiorganisatsiooni põhiüksus, mille territoriaalpiirid langesid ühte vana pärisorjusliku mõisa piiridega. Märgitud kavatsuse elluviimisel oleks näit. Luunja vald Tartu lähedal uuesti killustatud tervelt seitsmeks vanaks mõisavallaks.⁶⁰ Niisuguse killustamisega tahtsid mõisnikud valdu ja talurahvast igakülgselt nõrgendada, et seda kindlamini oma kunagiste pärimõisate territooriumil jällegi võimumehi mängida. Kavatsus taastada vanad mõisavallad oli feodaalse reaktsiooni üks kõige kaugemaleminevaid avaldusi 1918. aastal.

Põllumajandusliku sundorganisatsiooni esimese astme organid soovitati moodustada kihelkonda aluseks võttes. Üldreeglina pidi sundühingu kihelkonnaorganis olema igal rüütlimõisaomanikul ja vastavalt igal vanal mõisavallal kummalgi üksainus hääl. Uheainsa mõisniku tahe ja seisukoht oleksid sel puhul juriidiliselt kaalunud täpselt sama palju kui kõigi tema vana mõisavalla peremeeste hääled kokku! Järelikult ka kõigi peremeeste esindajate üksmeele puhul võisid mõisnikud end hõlpsasti maksma panna.

Kuid sellest oli mõisnikele veel vähe. Peale pariteetselt esindatud mõisate ja mõisavaldade esindajate pidid kihelkonnakogudesse täisõiguslike liikmetena kuuluma ka riigivõimu poolt nimetatavad „asjatundjad”. Pole kahtlust, et nendeks oleksid saanud esmajoones sakslased või siis sõna-kuulelikumad hallparunid, keda võis hõlpsasti kasutada mõisnikele abso-
luutse enamuse kindlustamiseks. Lisaks sellele otsustati, et passiivset valimisõigust võidakse avardada üle aktiivse valimisõiguse raamide — analoogiliselt Preisi Põllumajanduskoja seadusele.⁶¹

Sundühingu järgmise astme organiks pidid olema „poliitiliste” maakondade kaupa moodustatud kogud. Nende moodustamine oleks toimunud valimiste kaudu pariteedi põhimõttel nii, et igast kihelkonnast kuuluks maakonnakokku üks mõisate ja üks valdade esindaja. Peale nende on ka siin rida valitsuse poolt nimetatud täisõiguslikke liikmeid. Nii näiteks pidi 16 kihelkonnast koosneva Tartu maakonnakogu koosseisu kuuluma 16 mõisate ja 16 valdade esindajat ning 8 valitsuse poolt nimetatud liiget.⁶²

Analoogiliselt maakonnakogudele oleks komplekteeritud ka kõrgem organ kas ainult „Liivimaa hertsogiriigi” või ka Eesti- ja Kuramaa jaoks. See ülemorgan võtaks siis kas *in toto* või *in parte* osa Balti Põllumajanduskoja moodustamisest. Viimasele otsustatakse juba aegsasti taotlema hakata „vastavat kohta” Saksa Põllumajandusnõukogus.⁶³

Põllumajanduskoja struktuuriprojektist paistab selgesti silma kaks põhi-joont. Nimelt kavatakse kogu organisatsioon asutada niisugusena, et ta ühelt poolt aitaks alistada talurahvast mõisnike majanduslikule ja poliitilisele võimule, teiselt poolt aga võimaldaks sinise põllumajanduse täieliku sisselülitamise Saksa põllumajandussüsteemi.

Projekti autorite seisukohalt oli esmajoones vaja mõelda sellele, kuidas teostada võimu kohaliku talurahva üle. Avalikult sunniviisilised meetodid

⁶⁰ A. Richter, Baltische Verkehrs- und Adressbücher, I Bd.: Livland. Riga 1909, vg. 569 järgi koosnes Luunja vald 1909. a. paiku omaaegsetest Luunja, Taabri, Kabina, Kaarli, Pilka, Tammistu ja Vesneri mõisavallast.

⁶¹ Vt. Gesetz über die Landwirtschaftskammern, §§ 5—6, 9. — Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten, 1894, lk. 127—129.

⁶² ENSV RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 1016, l. 150.

⁶³ Sealsamas.

selleks ei kõlvanud, kuna nad oleksid liiga värskelt meenutanud pärisorjuslikku isandavõimu, mida talurahvas vihkas kogu hingest. Seepärast otsustati seda võimu maskeerida vastastikuse majandusliku abistamisega, sundühingu raamides loodavate mitmesuguste eriorganisatsioonidega. Nõupidamisel märgiti, et innustust selles suunas andis „Ostlandi” 2. informatsioonireis, eriti aga direktor R a m i n i seletus.

Protokollis kirjutatakse: „Niiviisi üle maa laotatav hoiukassade, krediit-, ostu-, tootmis- ja müügiühistute võrk lülituks kindlate organisatsiooniuksuste külge”. Sisuliselt tähendas niisugune majandusorganisatsioonide sundühingute süsteemi kuulumine nende allutamist viimastes võimutsevaile mõisnikele ja nende käsilastele. Ühtlasi nähtub protokollist, et tsentraalseks krediidiorganisatsiooniks pidi saama vana Liivimaa aadlike krediitkassa, mille ülesandeid sel puhul pidi täiendatama personaalkrediidi andmise võimalusega.⁶⁴

Selgub, et ka Ökonoomilise Seltsi oma majanduslik olukord avaldas mõju põllumajanduskoja asutamiskava kujunemisele. Koosolekul avaldati nimelt arvamist, et aadlike krediitkassa võivat lähematel aastatel vaevalt arvestada seda, et ta saab puhastulu. Nii ähvardavat kuivada see allikas, kust Ökonoomilisele Seltsile viimaste aastakümnete kestel peaaegu eranditult oli ammutatud ülalpidamist. Põllumajanduskoja ellukutumine oleks võimaldanud seltsi majandusliku olukorda kergendada ning talle üle anda mõningaid küllaltki kulunõudvaid asutusi (maakultuuri büroo, katsejaam jne.).

Lõpuks otsustati koosolekul luua komisjon Liivimaa põllumajandusliku sundühingu põhimääruse väljatöötamiseks. Komisjoni valiti parun V. Stackelberg, A. von Oettingen, A. von Tobien ja F. von Samson.⁶⁵

Praegu käsitletud 5. augusti nõupidamise protokolliga on asjaomastes ringides nähtavasti üsna laialdaselt tutvutud. Sellele viitab fakt, et temast on olemas kaks tehniliselt erinevat masinakirjalist koopiat: üks neist Ökonoomilise Seltsi,⁶⁶ teine aga Maanõunike Kolleegiumi fondis.⁶⁷

Põllumajanduskoja põhimääruse väljatöötamise komisjoni koosolekuid kas üldse ei protokollitud või pole need protokollid säilinud. Seepärast ei ole võimalik tema tegevusel lähemalt peatuda. Kuid toimikus leidub Ökonoomilise Seltsi alatise sekretäri von Stryki allkirjaga masinakirjaline „Balti Põllumajanduskoja reglemendi põhijoonte projekt”,⁶⁸ mida võib pidada kõnealuse komisjoni tööks. Projekt kannab daatumit „september 1918”; teisi asjakohaseid dokumente arvestades võib täpsustavalt öelda, et ta on koostatud igatahes enne 20. septembrit 1918.

Võrreldes eespool öelduga, eriti aga 23. mai märgukirja ja 5. augusti protokolliga, sisaldab projekt üsna vähe uut. „Balti margi” elanikkonna väiksust (ümmarguselt 3 milj.) arvestades olevat soovitatav asutada mitte 3, vaid üksainus põllumajanduskoda asukohaga Riias, millel oleks 3 erikomiteed vastavalt endistele kubermangudele. Eriti rõhutatakse aga vajadust põllumajanduskoja alamate organite koheseks ellukutumiseks. Praktilise tegevuse raskuspunkt tulevat asetada maakonnakomiteedesse (Kreis-

⁶⁴ ENSV RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 1016, l. 151.

⁶⁵ Sealsamas.

⁶⁶ Sealsamas, s.-ü. 1349, l-d 11—12.

⁶⁷ LPSR CVA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 940, l-d 45—47. — See ärakiri on pliiatsiga pealkirjastatud „Zwangsgemeinschaften. Kali”, ent viimane sõna on läbi kriipsutatud — ilmselt sellepärast, et kaaliumväetise küsimus esines poliitilise küsimuse arutamisel ainult n. ö. vormilise lähtekohana.

⁶⁸ ENSV RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 1349, l-d 5—10. Identne eksemplar, kuid pliiatsikirjas pealkirjaga „Landwirtschaftskammer” ja ilma allkirjata leidub LPSR CVA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 940, l-d 17—22.

ausschüsse), kuna kihelkonnakomiteed jääksid peamiselt valimiskogudeks esindajate valimisel maakonnakomiteedesse ja viimaste korralduste elluviijaiks. Kõiki komiteesid juhivad riigivõimu poolt suvaliselt nimetatavad esimehed, kes peale jooksva tegevuse kontrollivad ka valimiste läbiviimist, olles koguni õigustatud valimistelt kõrvaldama iga nende arvates ebasoovitava kandidaadi, seejuures kõrvaldamise põhjusi avaldamata.⁶⁹ Nii siis, võrreldes seniste kavadega läheb projekt reaktsiooni teel veelgi kaugemale ja taotleb kohaliku talurahva täielikku allutamist tulevase „hertsogi-riigi” ning temas juhtivat osa etendavate balti mõisnike piiramatu meelevalle.

Projekti lõpposas, mis käsitleb põllumajanduskoja ülesandeid ja õigusi, on eriti tähtsa eesmärgina alla kriipsutatud põllumeeste kutse- seisuse korporatiivset organiseerimist — põllumajandusliku ühistegevuse korraldust, laenukassasid Raiffeiseni ühisuse põhimõttele, turustus-, hankimis-, kaubamajade jt. ühistute ning nende liitude arendamist ja koostööle mõjustamist.⁷⁰ Muus osas on põllumajanduskoja ülesannete loetelu ja õigus oma liikmeskonna maksustamiseks üsna ebaoluliste muudatustega maha kirjutatud vastavatest Preisi õigusaktidest.⁷¹

Mida halvemaks muutus Saksamaa sõjaline olukord läänerialal ja mida rohkem okupatsioonirežiim Baltimail kohalike rahvaste viha ning vastupanu äratas, seda pingsamini taotleti siin põllumajanduskoja loomist. Viimases hakkasid mõisnike peamehed nägema peamist vahendit mitte ainult oma majandusliku ülevõimu, vaid ka poliitilise jalgealuse kindlustamiseks. Selles suhtes on väga iseloomustav resideeriva maanõuniku A. von Oettingeni esitis 20. septembrist 1918 Liivimaa aadlikonvendile põllumajanduskoja viibimatuks ellukutsumiseks.

Oma esitise sissejuhatuses on Oettingen sunnitud konstateerima fakti, et eesti ja läti talupoegade (tõeliselt küll ainult mõisnike käsilaste! — autor) hulgas okupatsiooni algul avaldunud „lootusrõõmus meeleolu” olevat asendunud „sügava pettumusega, kasvava meelepaha ja usaldamatusega praeguse administratsiooni vastu”.⁷² Selles olevat süüdi ebanormaalsed olud: sõjaolukord, elukallidus, tuleviku ebakindlus ja teadmatus, inglise agitatsioon ja vene-bolševistlikud mõjud, kuid ka jämedad vead, mida sõjaväeline administratsioon saamatu valitsemisega pidevalt tegevat. Administratsiooni võitlus rahva meelepaha vastu rahva meeleolu tendentsliku mõjutamise meetodiga olevat mitte ainult väljavaatetu, vaid isegi kahjulik, kuna selle kaudu elanikkonna usaldamatust ainult suurendavat ja ka lihtsale mehcle silmapaistvat poolehoiu võitmise püüet tulevat tõlgendada kui valitsuse nõrkust. Seepärast tulevat talurahva kui elanikkonna suure enamuse meeleolu „positiivseks” mõjutamiseks leida „neutraalne pind”. „See neutraalne pind on suur- ja väikemaomandi ühine majanduslik huvi. Siia tuleb hoob alla panna, et rahvuslikult ja sotsiaalselt erinevaid seisusi üksteisele lähendada... Viivitamatult tuleb luua organisatsioon, mis selle mõtte teostab, ja see organisatsioon on preisi põllumajanduskoda — insti-

⁶⁹ ENSV RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 1349, l. 9 ja LPSR CVA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 940, l. 21: „Der Vorsitzende ist befugt ohne Begründung die Wählbarkeit abzulehnen”.

⁷⁰ ENSV RAKA, f. 1185, nim. 1, s.-ü. 1349, l-d 9—10 ja LPSR CVA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 940, l-d 21—22.

⁷¹ LPSR CVA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 940 leiduvad projekti teksti taga (l-d 23—40) masinakirjas ära kirjutatud järgmistest Preisi õigusaktidest: 1) Gesetz über die Landwirtschaftskammern vom 30. Juni 1894; 2) Satzungen der Landwirtschaftskammer für die Provinz Pommern; 3) Wahlordnung für die Wahlen zur Landwirtschaftskammer (Berlin, 7. Oktober 1895); 4) Geschäfts-Ordnung der Landwirtschaftskammer für die Provinz Posen.

⁷² LPSR CVA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 940, l. 50.

tuut, mille õnnistusrikas toime majanduslikult, sotsiaalselt ja poliitiliselt vaatepunktilt seisab väljaspool kahtlust.”⁷³

Esitises võetakse veelkordselt kokku need eelised, mida põllumajanduskojad mõisnikele annaksid: 1) suur- ja väikemaomanike ühendamine kasulikuks tööks; 2) nende seisuste rahvusliku ja sotsiaalse vastandlikkuse ületamine; 3) soodus majanduspoliitiline mõju maavalitsusele; 4) põllumajanduskojast oleneva ühistegevuse „tervematele radadele” juhtimine ja rahvuslike rahvajuhtide kahjuliku mõju murdmine; 5) võimalus isiklikuks lähenemiseks ja Saksamaaga liitumise ning selle eeliste läbiarutamine põllumajandusliku kutseseisuse aspektist.⁷⁴

Põllumajanduskoja struktuuri seisukohalt sisaldab esitis ainult mõned uued momendid. Nimelt nähakse ette, et põllumajanduskoja või selle komiteede liikmete töökohustusi täidetakse auametina, s. t. ilma palgata. Säärane säte on ilmselt sisse võetud selleks, et teha kehvematele talupoegadele ka majanduslikult võimatuks põllumajanduskojas ametikohtadele pääsemine. Esitise kohaselt koosneks Liivimaa koda 36 suur- ja 36 väikeomanikust ning 34 nimetatud isikust. Kolme endise kubermangu põllumajanduskodasid pidi tipuna ühendama Balti Põllumajandusnõukogu.⁷⁵

Kriitilistes märkustes selle esitise kohta kaitses E. von Oettingen visalt vanu mõisavaldu kui põllumajanduskoja algrakke, kihelkonnakomiteede vajadust, „agitatsioonide vältimiseks” võimalikult paljusid kaudseid valimisi ja maakonnakomitee esimehena maakonnapealikut, „kes, kus see vajalik peaks olema, võiks oma ofitsiaalse seisukoha tõttu teravamalt kui ükski delegaat oma võimu maksma panna”.⁷⁶ Ühtlasi teatab E. von Oettingen, et ta 29. septembril võttis osa maavalitsuses toimunud nõupidamisest ühistegevuse korraldamise küsimuses ja propageeris seal tagajärjekalt põllumajanduskoja asutamist. Pikemalt on ta seal käsitlenud plaani, kuidas maaomanike koostööd põllumajanduskojas kasutada uute ühistegevuslike organisatsioonide loomiseks, millede ülesandeks oleks vanade ühistute hävitamine konkurentsi ja „endasseimemise” teel, toetudes seejuures mõisnike ülekaalule, valitsusametnike toetusele ja Saksamaalt saadava kapitali abile.⁷⁷

Septembrikuu lõpu- ja oktoobrikuu alguspäevil toimunud Liivimaa aadlikonvendi erakorralisel istungjärgul võeti see resideeriva maanõuniku esitis vastu ja kästi välja töötada vastav projekt. Asuti seisukohale, et talupoegade osas toimugu valimised maaomanike ja rentnike koosolekuil ning et presiidium peab kõigil juhtudel olema valitav.⁷⁸

13. oktoobrikuu dateeritud anonüümne statuudi põhijoonte projekt. See on mõnel määral liberaalsem kui Ökonoomilise Seltsi oma ning läheneb A. von Oettingeni kavale. Kõrvale on jäetud vana mõisavald ja tema asemel arvestatud vaid seniolnud maavaldu (Landgemeinde), mille piires asuvad peremehed valivad ühe valijamehe. Iga maakond on jaotatud 4—6 valimisringkonnaks (à 2—5 kihelkonda), millest igaühe valijamehed valivad ühe saadiku põllumajanduskotta. Täpselt sama palju saadikuid valivad rüütlimõisaomanikud oma ülemaakondlikul koosolekul. Lisaks valituile nimetatakse riigivõimu poolt igast maakonnast saadikuteks üks sakslane ja üks eestlane, resp. lätlane. Nii oleks igas maakonnas, vastavalt tema suurusele, 10—14 Liivimaa Põllumajanduskoja liiget, kes samaaegselt kohapeal fungeeriksid maakonnakomiteena. Liivimaa Põllumajanduskoda

⁷³ LPSR CVA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 940, l. 50.

⁷⁴ Sealsamas, l-d 50—51.

⁷⁵ Sealsamas.

⁷⁶ Sealsamas, l. 48.

⁷⁷ Sealsamas, l. 49.

⁷⁸ Sealsamas, l. 52.

koosneks 36 suur- ja 36 väikemaavalduse esindajast ning 16 nimetatud liikmest, seega kokku 88 isikust, neist 44 sakslast, 22 eestlast ja 22 lätlast. Põllumajanduskoja ja maakonnakomiteede esimehed pidid „esialgu” nimevatama ülemuse poolt vastava organi liikmete hulgast. Asjaajamiskeeleks oli ette nähtud saksa keel, suulises asjaajamises lubati „vajaduse järgi” ka eesti ja läti keelt. Aktiivne valimisõigus oli igal rüütlimõisaomanikul ja seadusliku minimaalsuurusega talu omanikul või rentnikul; passiivne valimisõigus nähti ette alates 30-ndast eluaastast.⁷⁹

Vanade mõisavaldade taastamisest loobumine ja uus liberaalsem projekt on seletatavad Saksamaa sõjalise ja poliitilise olukorra halvenemisega. Kartes tekkinud olukorras ärritada laiemaid talurahvahulki, olid mõisnikud sunnitud veel enam maskeerima oma tõelisi püüdlusi selles suhtes.

Saksamaa Novembrirevolutsiooni eelpäeval — 8. novembril 1918 — kirjutas E. von Oettingen Liivimaa Maanõunike Kolleegiumile, et oktoobri algul olevat Liivimaa Põllumajanduskoja statuut maavalitsuses suurel koosolekul läbi arutatud ja ühel häälel vastu võetud. Rõhutades veelkordsest põllumajanduskoja tähtsust „olemasolevate vastuolude” tasandamise vahendina ja uute ühistute tüviorganisatsioonina, avaldas ta nurinat, et statuuti pole publitseeritud ja niiviisi on kaotatud terve kuu väärtuslikku aega. Hiljuti olevat maavalitsus hakanud otsima sobivaid isikuid ühistegevuse propageerimiseks eestlaste hulgas. E. von Oettingen loeb sellest välja, et põllumajanduskoja kaudu avanev tee on kõrvale jäetud. Sellest ilmselt hirmutatuna palub ta Maanõunike Kolleegiumi tungivalt, et see mõjutaks maavalitsust viivitamatult avaldama põllumajanduskoja asutamismääruse ja loobuma kõigist katseist rajada uusi ühistuid sõltumatult kõnealusest kojast.⁸⁰

Veel 12. novembril 1918, mil Wilhelm II oli Saksamaalt juba minema kihutatud ja Novembrirevolutsioon oli täies hoos, taotles A. von Oettingen ülalkäsitletud kirja alusel sõjaväelisel valitsusel Liivimaa Põllumajanduskoja viivitamatut ellukutsumist ja sai jaatava vastuse.⁸¹

Sellega lõpeb põllumajanduskoja asutamise dokumentatsioon. Koda ise jäi jalgu suurtele ajaloolistele sündmustele ja pidi just oma tekkimise eel rändama ühes okupatsioonikorra, Balti hertsogiriigi ning kolonisatsiooniplaanidega ajaloo kolikambrisse.

*

Käsitletud dokumendid tõestavad, et juba okupatsiooni algul asusid riigisaksa imperialistid-šovinistid koostama suurejoonelisi plaane Baltimaade täielikuks alistamiseks saksa kapitalile. Rohkem kui pool sajandit „vaterlandiga” ühinemist igatsenud balti-saksa mõisnikud toetasid innukalt seda üritust. Ühiselt sepitseti plaane, kuidas kohapeal luua ulatusliku kolonisatsiooni kaudu tugevat saksa kesk- ja alamkihti, germaniseerida eestlasi ja lätlasi ning kujundada ja kindlustada saksa imperialistide militaarset eelposti ittatungi teostamiseks. Kolonisatsiooni kõrval vajasid aga siinsed mõisnikud kiiremini mõjuvat vahendit endale sotsiaalse tugibaasi loomiseks. Sääraseks mõisnike võimu kindlustamise ning kohalike rahvaste saksastamise organisatsiooniks pidid saama Balti põllumajanduskojad, millete asutamise algatasid Liivimaa mõisnikud. Põllumajanduskodade kaudu kavatsesid mõisnikud taluperemehi tõmmata endaga liitu, milles nad oleksid etendanud täielikult juhtivat osa ja mille teravik oli suunatud kehv-ning maata talurahva laiade hulkade vastu.

⁷⁹ LPSR CVA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 940, l-d 43—44.

⁸⁰ Sealsamas, l-d 53—54.

⁸¹ Sealsamas, l. 53 (resolutsioon).

Hoolimata nurjumisest 1918. aastal ei loobunud riigisaksa imperialistid ja baltisakslased unistustest alistada, koloniseerida ja germaniseerida Eestit. Eriti elustusid säärased kavatsused pärast hitlerlaste võimuletulekut. 1936.—1937. aastaist alates hakkasid Saksamaal peale üksikteoste pidevalt rohkenema seeriaväljaanded ja ajakirjad, mis spetsiaalselt käsitlesid „Ida”, sealhulgas ka Eesti küsimusi. Neid trükiseid kasutasid laialdaselt baltisakslased oma 1918. a. kogemuste tutvustamiseks ja ajaloolise „õiguse” „tõestamiseks” Eesti suhtes.

Pärast Hitleri-Saksamaa reetlikku kallaletungi Nõukogude Liidule 1941. a. ja Balti vabariikide okupeerimist hakkasid riigisaksa imperialistid ja baltisakslased tükkaaval mineviku varjust taas välja tassima omi vanu plaane. Nad hakkasid uuesti innukalt tegelema „Ida” koloniseerimise ja germaniseerimise kavatsustega ning asutuste loomisega selleks otstarbeks. Hitlerlike okupantide väljalöömisega Balti vabariikidest ja siin nõukogude korra taastamisega 1944.—1945. a. varisesid need sepitsused järjekordselt ning lõplikult.

Kuid see uus nurjumine ei tähenda veel saksa imperialistide lõplikku loobumist oma kavatsustest. Veel rohkem — tänapäeval kuulub ka eesti pagulaste mõnedest ringkondadest häbituid hääli, mis kõnelevad kokkuleppimise vajadusest baltisakslaste riisemetega, püüavad õigustada balti mõisnike tegevust minevikus ja kahetsevad, et nende koostöö polevat omal ajal olnud saksa vallutajatega küllalt tihe.

Nõukogude ajaloolaste ülesandeks on selgitada tõde saksa imperialistide ja balti mõisnike tegevuse ning kavatsuste kohta Baltimail. Ülalpool oleme seda teinud ainult ühe kitsa ajalõigu piirides, kust pärinevad dokumendid aga veenvalt näitavad, kuivõrd hukatuslikud olid need kavatsused eestlaste, lätlaste ja leedulaste suhtes.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Saabus toimetusse
4. VI 1957

О КОЛОНИЗАТОРСКИХ ПЛАНАХ ГЕРМАНСКИХ ИМПЕРИАЛИСТОВ И ПРИБАЛТИЙСКИХ ПОМЕЩИКОВ В ЭСТОНИИ В 1918 ГОДУ

А. М. Траат,

кандидат юридических наук

Резюме

После провала германской оккупации в Прибалтике в 1918 году оккупационные власти и организации рыцарств в Эстонии с целью сокрытия своих подлинных планов уничтожили большую часть компрометирующих их архивных материалов, а часть из них вывезли в Германию. Однако, несмотря на это, некоторое количество весьма важных документов, относящихся к указанному времени, все же сохранилось и ныне хранится в Центральном государственном историческом архиве Эстонской ССР и Центральном государственном архиве Латвийской ССР.

Названные материалы, на основании которых и написана настоящая статья, показывают, что уже с самого начала оккупации германские империалисты и шовинисты приступили к разработке далеко идущих планов, направленных на полное и длительное подчинение Восточной Прибалтики германскому капиталу. Эти планы встречали деятельную поддержку со стороны прибалтийско-немецких помещиков, которые более полувека мечтали о присоединении Прибалтики к Германии. С этой целью германские империалисты совместно с прибалтийско-немецкими помещиками разрабатывали планы создания здесь путем широко задуманной колонизации многочисленного немецкого населения, онемечивания эстонцев и латышей и укрепления Прибалтики как германского военного форпоста для дальнейшего наступления на Восток.

Однако, наряду с колонизацией, помещики нуждались и в таком средстве, которое дало бы им возможность в течение короткого времени создать здесь социальную опору для немцев. Президент Лифляндского общепольного и экономического общества, владелец трех поместий в Южной Эстонии, ландрат Эрих фон Эттинген рекомендовал в качестве такого средства общую принудительную организацию, которая объединила бы как помещиков, так и дворохозяев. Избрание в руководящие органы этой организации представителей крестьян и помещиков на паритетных началах, а также сохранение за оккупационными властями права назначения в них своих представителей обеспечило бы помещикам в этих органах явное большинство при решении всех вопросов.

Указанный план был одобрен также представителями германских сельскохозяйственных палат и созданного в то время в Берлине экономического общества «Остланд». По образцу прусских сельскохозяйственных палат были выработаны структурные принципы и проект устава Лифляндской сельскохозяйственной палаты, который в сентябре—октябре 1918 года был принципиально одобрен конвентом Лифляндского рыцарства. Вся история создания Лифляндской сельскохозяйственной палаты подчинена двум задачам: принудить дворохозяев ко вступлению в публично-правовой союз с помещиками и, обеспечив за последними руководящую роль в этом союзе, фактически подчинить дворохозяев помещикам с тем, чтобы использовать их для обуздания широких народных масс и в особенности безземельного крестьянства и сельской бедноты.

Однако, несмотря на провал своих захватнических планов в отношении Прибалтики как в 1918, так и в 1944 году, германские империалисты еще до настоящего времени не отказались от них. Более того, в настоящее время в некоторых кругах эстонских эмигрантов за границей раздаются откровенно наглые голоса, говорящие о необходимости сговора с остатками прибалтийских немцев, пытающиеся оправдать действия прибалтийско-немецких помещиков в прошлом и сожалеющие о том, что их сотрудничество с последними не было в свое время достаточно тесным.

Задача советских историков состоит в том, чтобы полностью выяснить правду о деятельности и планах германских империалистов и прибалтийских помещиков в отношении Прибалтики. В настоящей статье это осуществлено в пределах лишь одного ограниченного периода, однако и эти документы убедительно свидетельствуют о том, сколь пагубными могли бы оказаться последствия этих планов для прибалтийских народов.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
4 VI 1957

ÜBER DIE KOLONISATORISCHEN PLÄNE DER DEUTSCHEN IMPERIALISTEN UND DER BALTISCHEN GUTSBESITZER IN ESTLAND IM JAHRE 1918

A. Traat

Zusammenfassung

Um ihre wirklichen Absichten zu verbergen, haben die Okkupationsmächte und die Ritterschaften in Estland viele kompromittierende Archivmaterialien teils vernichtet, teils nach Deutschland versandt. Dessenungeachtet sind einige wichtige Dokumente aus diesem Zeitabschnitt der Vernichtung entgangen und werden jetzt im Staatlichen Historischen Zentralarchiv der Estnischen SSR, sowie im Staatlichen Zentralarchiv der Lettischen SSR aufbewahrt.

Diese Materialien, auf denen der genannte Aufsatz aufgebaut ist, zeugen davon, dass die reichsdeutschen Imperialisten und Chauvinisten bereits am Anfang der Okkupation in Estland grosszügige Pläne ausarbeiteten, deren Ziel es war, das Ostbaltikum dem deutschen Kapital auf die Dauer völlig zu unterordnen. Dabei wurden sie von den baltischen Gutsbesitzern eifrig unterstützt, die sich mehr als ein halbes Jahrhundert lang nach einer Vereinigung des Baltikums mit Deutschland geseht hatten. Es wurden gemeinschaftlich Pläne entworfen, wie man hier durch intensive Kolonisation breite deutsche Unterschichten schaffen, die Esten und Letten germanisieren und Deutschland einen militärischen Vorposten sichern könnte, der dem Drang nach Osten dienen würde.

Ausser der Kolonisation bedurften die Gutsbesitzer aber auch eines Mittels zur rascheren Bildung einer sozialen Stützbasis unter dem Landvolk im Baltikum. Ein livländischer Landrat, Präsident der Livländischen Gemeinnützigen und Ökonomischen Sozietät, Baron Erich von Oettingen, Besitzer von drei Rittergütern in Südostland,

empfahl zu diesem Zweck die Gründung einer gemeinschaftlichen Zwangsorganisation der Guts- und Bauernhofbesitzer. Die Teilnahme der Bauern und der Gutsbesitzer auf Grundlage der Parität, sowie das den Okkupationsbehörden vorbehaltene Recht, auch ihrerseits Vertreter zu ernennen, hätten den Gutsbesitzern in dieser Organisation die absolute Übermacht bei der Entscheidung sämtlicher Fragen gesichert.

Der Plan wurde von den Vertretern der deutschen Landwirtschaftskammern und der neubegründeten Wirtschaftsgesellschaft „Ostland“ gutgeheissen. Nach preussischem Vorbild wurden die allgemeinen Prinzipien und die Projekte der Satzungen einer livländischen Landwirtschaftskammer ausgearbeitet, die sodann vom September-Oktoberkonvent der Livländischen Ritterschaft (1918) prinzipiell bestätigt wurden. Bei dieser Genesis der Landwirtschaftskammer Livlands kam das folgende Prinzip zur Geltung: die Bauernhofbesitzer sollten zwangsweise in ein öffentlich-rechtliches Bündnis mit den Gutsbesitzern gedrängt werden, wobei den letzteren die leitende Rolle vorbehalten bliebe. So würden die Bauernhofbesitzer tatsächlich dem Adel vollständig unterordnet und könnten ihrerseits zur härteren Ausbeutung der besitzlosen Volksmassen ausgenutzt werden.

Ogleich die deutschen Imperialisten ihre Pläne in bezug auf das Baltikum sowohl 1918 als 1944 scheitern sahen, haben sie darauf offenbar noch nicht verzichtet. Noch mehr: in gewissen Kreisen der estnischen Emigranten sind schamlos aufrichtige Stimmen zu hören, die von der Notwendigkeit eines Einvernehmens mit den Überbleibseln des baltischen Deutschtums reden, die frühere Tätigkeit der baltischen Gutsbesitzer zu rechtfertigen suchen und es bedauern, dass die Zusammenarbeit mit ihnen in vergangenen Zeiten nicht eng genug gewesen sei.

Aufgabe der sowjetischen Historiker ist es, die Wahrheit über die Tätigkeit und die Absichten der deutschen Imperialisten und der baltischen Gutsbesitzer an den Tag zu bringen. Der obige Artikel tut es nur innerhalb eines kürzeren Zeitabschnitts, wobei aber die betreffenden Dokumente es in überzeugender Sprache klar legen, wie verderblich diese Absichten für die im Baltikum ansässigen Völker waren.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 4. Juni 1957